Varga Emese

ROSA LIKSOM: EGY FINN NYELVI VIRTUÓZ MAGYAR FOGADTATÁSA

Rosa Liksom prózája több szempontból is kiemelkedő és formabontó a finn kortárs irodalomban. 1985-től publikál novellákat és regényeket, fiatalon posztmodern és punk írónőként tartották számon.[1] Kezdetben „egyperceseiről" vált ismertté. A gyakran csupán egymondatos rövidprózák egy-egy emberi sors mozzanataiba engednek bepillantást, amelyek a maguk rövidségében és egyszerűségében is meglepik, sokszor megrázzák az olvasót. Yrjö Hosiaisluoma szerint Liksom azok közé a posztmodern alkotók közé tartozik, akiknek a műveiben a lényeg a játék, a tükrözés és a fragmentálódott, vagyis a széttöredezett és kaotikus világ érzékeltetése.[2] Alakjai vidéki vagy városi környezetben élő, a társadalom peremére szorult emberek. Szétszakadt családok, mélyszegénységben élők, mentális betegségben szenvedők, alkoholisták, drogfüggők, gyilkosok és öngyilkosok, akik inkább megadják magukat az apátiának, mintsem javítanának saját helyzetükön (ha ez egyáltalán lehetséges). Liksom nem elemzi és nem minősíti alakjait, csak láttatja őket, a maguk egyszerűségében és gyakran szürreális mivoltukban. A groteszk történetek rendszerint fekete humorral, iróniával és paródiával telítettek.

Rosa Liksom későbbi, hosszúprózai művei, a *Hytti Nro 6* (A hatos számú fülke, 2011), amelyért Finlandia irodalmi díjat kapott, és az *Everstinna* (Az Ezredesné, 2019) valamelyest stílusukban és témájukban is eltérnek Liksom novelláitól, a finnek életének és múltjának történelmi eseményeit tárják az olvasó elé. A *Hytti Nro 6* útiregény, melyben egy fiatal finn lány a transzszibériai expresszel szeli keresztül az egykori Szovjetuniót, egyben hátborzongató képet tár fel a korabeli szocializmusról. Az *Everstinna* lappföldi hősnőjének monológján keresztül egy tragikus szerelem és a finn Lappföld sorsát ismerjük meg a két világháború idején.

Liksom prózájának egyedülállósága nemcsak látás- és elbeszélésmódjában, hanem „soknyelvűségében" is rejlik. Műveiben különböző

1 Juhani Kohonen – Risto Rantala, *Suomalaisia kirjailijoita.* Kustannusosakeyhtiö, Otava, 2004, 147.

2 Eitler Tamás, *A kortárs finn próza témái és tendenciái az irodalmi modernitás rendszerében*, Kalligram 1998/10., 45–55.

rétegnyelvek és nyelvváltozatok, legjellemzőbben a helsinki szleng és saját dialektusa, az északfinn Tornio-völgyi nyelvjárás is megjelenik. Harri Mantila nyelvi virtuóznak nevezi Liksomot, aki a szlenget és a nyelvjárást nemcsak stíluseszközként, egy-egy dialógusban, hanem gyakran a teljes elbeszélés nyelveként használja. Ezek az elemek a nyelv több szintjén, fonológiai, morfológiai, szintaktikai és lexikai szinten is megnyilvánulnak.[3] Emellett nyelvi virtuozitása gazdag képi világában is tetten érhető, melyet nem ritkán egyedi, saját maga alkotta szókapcsolatok, kifejezések színesítenek.

Liksom prózájának fordíthatósága

A beszélt nyelvi elemek nyilvánvalóvá teszik a finn olvasó számára, hogy hol járunk, ki a beszélő, milyen kor- és társadalmi osztályhoz tartozik. Idegen nyelvre való átültetésük azonban sokszor problematikus lehet. A fordítóknak meg kell oldaniuk a dialektus dilemmáját, hogy megőrzik-e a nyelvjárásias elemeket, és ha igen, milyen módon és mértékben teszik azt. A fordítók attitűdjét több, forrás- és célnyelvi kultúrához kötött elem, valamint nyelvi ideológiák, mint a nemsztenderd nyelvváltozatok kultúrán belüli presztízse is meghatározza. Írásom tehát Liksom nyelvi sokféleségével, prózájának fordítási lehetőségeivel és azok magyar recepciójával foglalkozik.

Alapvetően két fordítói stratégiáról beszélhetünk, az idegenítésről (forrásszöveg-központúság) és a honosításról (célszöveg-központúság). Az, hogy az adott fordítás esetében melyik módszer és milyen mértékben érvényesül, függ a forrásszöveg és -kultúra, valamint a célkultúra normáitól, igényeitől, értelmezési mintáitól, és az adott szöveg irodalmi műfajától is.[4] Tiittula és Nuolijärvi szerint a nyelvjárások idegen nyelvre való átültetésénél a fordító dönthet úgy, hogy standardizálja a dialektust, vagyis irodalmi nyelvre fordítja a szöveget. Használhat egy sztenderdebb, beszélt köznyelvet, vagy csak néhány köznyelvi beszédre jellemző elemet. Egy célnyelvi dialektusra is átültetheti a szöveget, esetleg többféle nyelvjárás különböző elemeit alkalmazza a célnyelvi szövegben, amely egy sajátos dialektus megalkotását eredményezi.[5]

3 Harri Mantila, *Miten äänteenmuutoksen eteneminen näkyy kaunokirjallisuuden kielessä?,* Virittäjä 1993/4., 572–573.

4 Liisa Tiittula – Pirkko Nuolijärvi, *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa,* SKS, Helsinki, 2013, 240.

5 Liisa Tiittula – Pirkko Nuolijärvi, *Changing Norms in Translated Finnish Fiction. A Study of Non-Standard Varieties*, International Journal of Literary Linguistics 2016/3., 7.

Liksom szerint műveinek fordításakor nem célszerű egy konkrét regionális dialektust használni, fordítói általában „különös kifejezések, zamatos fordulatok helyenkénti használatával közvetítették a tájnyelven írt szövegek hangulatát. Régies, furcsa szavakkal, de visszafogottan, annyira, hogy az olvasó megértse, nem hétköznapi, középosztálybeli, nagyvárosi figurákról van szó".[6] Az írónő szerint ilyen módon könyveinek fordíthatósága nem lehetetlen, még csak nem is nehéz, hisz annyi nyelvre sikerült átültetni ezt a sajátos nyelvezetet. Liksom valóban az egyik nemzetközileg legnépszerűbb finn kortárs író, akinek műveit csaknem húsz nyelvre lefordították. Magyarul megjelent két regénye, *A hatos számú fülke* (Hytti Nro 6) és *Az Ezredesné* (Everstinna), az *Ideglenes* (Väliaikainen, 2014) novelláskötet, valamint novellák olyan, korábban megjelent elbeszéléskötetekből, mint az *Yhden yön pysäkki* [Megálló egy éjszakára, 1985], *Unohdettu vartti* [Az elfelejtett negyedóra, 1986] és a *Maa* [Föld, 2006].

Liksom műveinek magyar fordításait vizsgálva többféle fordítói stratégiára is találunk példát. A korai fordítások jórészt az irodalmi nyelv szabályait követik, ez részben azért is van így, mert a forrásnyelvi szövegek is kevesebb beszélt nyelvi elemet tartalmaznak, például Mezős Gábor *Már a második hónapja…* című novellafordítása, illetve Pap Éva *A flegma* című magyarítása. Ilyen értelemben formabontó az 1987-ben megjelent *Ne félj az ősztül te lyány* című novella Nagy Nóra magyarításában, ahol a fordító törekedett a nyelvjárás megjelenítésére a szereplők párbeszédében, amely a dél- és nyugat-dunántúli nyelvjárások elemeit ötvözi. 2017-ben megjelent regénye, az *Everstinna* (Az Ezredesné) fordítójának, Jávorszky Bélának azonban valamivel nehezebb lehetett megoldani a dialektus dilemmáját, ugyanis a teljes regény északfinn Tornio-völgyi nyelvjárásban íródott. Annak ellenére, hogy Jávorszky Béla magyarítása nem őrizte meg a forrásnyelvi szöveg nyelvjárásiasságát, a fordítás törekszik a forrásszöveg stílusának megjelenítésére. Ezért több régies és ritka kifejezéssel találkozunk, sőt Liksom egyedi kifejezéseire a fordító is saját maga alkotta kifejezéseket használ. Emellett becsempészett olyan beszélt nyelvi formákat is a szövegbe, mint a hítták, vótak, beszédit, beretva, pulya, kölök, fájintos, porbafingó stb.

Liksom fordítói között kiemelkedő Jankó Szép Yvette 2014-ben megjelent *Väliaikainen* (Ideglenes) című novelláskötetének fordítása, nyelvi gazdagsága. A kötet három ciklusból áll, az első két egység no-

6 Jankó Szép Yvette, *Vegyesművészet és provokáció – Beszélgetés Rosa Liksom finn írónővel*, Helikon 2011/3., 2–3.

vellái a *Másik világ* és *Kaspar Hauser* címmel beszűkült életet élő, városi emberekről, nyomorban élő szegényekről és kőgazdagokról szólnak. Mindnek sajátos elbeszélői stílusa van, melyek a finn beszélt nyelvet, a szlenget és különböző rétegnyelveket idéznek. A harmadik rész novellái *Északvilág* címmel vidéki, egyszerű emberekről szólnak, olyan alakokról, akikkel nem mindig könnyű együttérezni. Sok történet görbe tükröt tart az olvasó elé, de Rosa Liksom tolmácsolásában ezek hangulatát átszövi a humor és paródia, ezzel oldva a feszültséget. A harmadik rész novellái északfinn Tornio-völgyi nyelvjárásban íródtak, a magyar fordítás pedig megidézi többek között a székely nyelvjárást és számos magyar rétegnyelvet. A feketehumorral és paródiával telített történeteket és Liksom szabadszájú alakjainak vonásait Jankó Szép Yvette fordítása tovább fokozza, parodisztikus megjelenésüket gyakran még jobban felerősíti.

A liksomi nyelv magyar fogadtatása

A fordításokat vizsgálva felmerül a kérdés, hogy egy-egy fordítói stratégia milyen fogadtatást kap a célkultúra olvasói körében. Ennek felkutatására egy befogadásvizsgálatot végeztem az olvasók körében, melyben arra kértem a résztvevőket, hogy értékeljék Liksom egyik novelláját, különös tekintettel a nyelvjárási elemek használatára. A magyar recepció felkutatását azért tartottam fontosnak, mert bár a nyilvános kritikák és elemzések pozitívan értékelték Liksom novelláskötetének magyar megjelenését, szerettem volna közelebbről is megvizsgálni az egyéni olvasói reakciókat. A résztvevők alacsony száma miatt a vizsgálat nem tekinthető reprezentatívnak, így általános következtetések levonására sem alkalmas, azonban az olvasói attitűdök sokfélesége új perspektívákat adhat a nyelvjárások irodalombeli használatáról, és további kérdéseket vethet fel a magyar irodalmi hagyománnyal kapcsolatban.

A vizsgálathoz az *Ideglenes* című kötet *Én má megin megébredtem…* című novelláját választottam, mivel a fordításban megjelenő „soknyelvűség" nyelvi ideológiai kérdéseket is érint. Ez főként a nyelvjárások társadalombeli megítélésére vonatkozik, és arra az ideológiára, mely szerint a sztenderd a „helyes" nyelvváltozat, minden más pedig alacsonyabb presztízzsel bír.

Kiss Jenő szerint „a nyelvek és a nyelvjárások jövőjét nagyban meghatározó tényező az, hogyan vélekednek saját nyelvükről, saját nyelv-

járásukról az emberek. Ha a közösség nagy többsége pozitívan vélekedik, akkor megtartják, ha negatívan, akkor az egyik fontos megtartó erő tűnik el."[7] Magyar nyelvi közegben a nyelvjárások stigmatizáltsága és alacsony presztízse Kiss Jenő szerint két fő oknak köszönhető. Az egyik, hogy a nyelvjárások fő hordozóinak, a falusi, földművelésből élő embereknek az általános társadalmi megítélése negatív. A stigmatizáltság másik oka az iskolai oktatás korábbi nyelvjárás-ellenessége, mely a köznyelv és a helyesírás tanítását a nyelvjárási háttér figyelembevétele nélkül végezte.[8] Ezek a sztereotípiák ma is erősen élnek a köztudatban, melynek hatására alakult ki a nyelvjárást beszélők önstigmatizációja is. Kutatások szerint a megbélyegzettségtől való félelem miatt a nyelvjárási környezetből érkezők utasítják el a legerőteljesebben a nemsztenderd nyelvi változatokat.[9]

A nyelvjárások megítélése hatással van az irodalomra és a fordításirodalomra, ugyanis ha a nyelvjárásoknak negatív konnotációi vannak, ezek használata irodalmi művekben is háttérbe szorulhat. Részben ezt igazolja Fazakas Noémi magyar fordítók és tolmácsok körében végzett kutatása, mely szerint a fordítók kizárólag a műfordításban látják helyénvalónak a nyelvjárások használatát, akkor is csak stiláris eszközként. Többen is megfogalmazták, hogy a fordítóknak meg kell felelniük a nyelvi normáknak, és szerintük gyakran épp a célközönség az, aki nem fogadja el a nyelvjárások használatát, nekik pedig ehhez kell alkalmazkodniuk.[10]

Az *Én má megin megébredtem…* című novella kapcsán végzett befogadásvizsgálatban azt próbáltam kideríteni, hogy ezek a nyelvi ideológiák mennyire befolyásolják az olvasók attitűdjét. Vizsgálódásomban arra törekedtem, hogy a megkérdezett olvasók különböző nyelvterületről származzanak, így a résztvevők „nyelvi sokféleségével" szélesebb körű nézőpontok térképezhetők fel. A kérdőíves kutatást 2019. július–szeptember között huszonegy, 20–35 év közötti olvasó körében végeztem: 5 erdélyi, 2 partiumi, 4 felvidéki, 3 kárpátaljai, 2 vajdasági, egy horvátországi és 4 anyaországi, akikből 7-en városi, 14-en pedig vidéki származásúak. Kérdéseim főként az elbeszélői stílus és nyelvhasználat

7 Kiss Jenő, *Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség*; Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, MTA, Budapest, 2005.

8 *Uo*.

9 Sándor Klára, *Melyik a legszebb magyar nyelvjárás?* Nyelv és Tudomány 2015. június 25., www.nyest.hu/hirek/melyik-a-legszebb-magyar-nyelvjaras.

10 Fazakas Noémi, *A nyelvjárások fordítása és tolmácsolása = Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*, szerk. Benő Attila – Fazakas Noémi, Erdélyi-Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017, 89–99.

megítélésére vonatkoztak. Az olvasók negatív attitűdjét a szokatlan nyelvezet, a nyelvhelyességtől eltérő írásmód, az átlagosnál nagyobb figyelmet igénylő szöveg, a cselekmény témája vagy eseménytelensége indokolta. Többen megjegyezték, hogy az elbeszélésmód erőltetett, művi, emiatt írott formában „szokatlan", „fárasztó", „zavaró", „fejfájdító", élőbeszédben viszont ez sokkal jobban működne. Egy olvasó azt is kihangsúlyozta, hogy a „színlelt és erőltetett, falusias beszédmódot utánzó nyelvezet" élvezhetetlenné tette az egyébként mély, mérgező szülői viszonyokról szóló történetet. Többen kiemelték a „régiességet", ami inkább negatív tényezőként szerepelt a szöveg értékelésében. Ez azt jelenti, hogy a nyelvjárási elemek használatát modern, kortárs miliőben a válaszadók egy relatíve nagy része indokolatlannak, természetellenesnek tartja, olyannyira, hogy a nyelvjárásiasságot egyenesen a múlthoz asszociálják: egyik olvasó eleinte azt hitte, hogy a cselekmény a 20. század elején vagy még korábban játszódik. Tehát jóval többen találták természetellenesnek, mint természetesnek az elbeszélői stílust, az ehhez fűződő attitűdök azonban majdnem fele-fele arányban oszlanak el, mivel többen azt hangsúlyozzák, hogy a „régiesség", a „hibás írásmód" különlegességként hat, a szokatlan stílus „üdítő változatosság". Egy olvasó szerint épp az a jó a szövegben, hogy az otthoni környezetének beszédmódját ismeri fel benne, és jó érzéssel tölti el, hogy ez egy novellában is „meg van idézve", ahelyett, hogy ki lenne nevetve.

Az olvasókhoz intézett utolsó kérdésem további, nyelvjárásban íródott irodalmi művek olvasására vonatkozott. Ebben az esetben is a pozitív és negatív válaszok arányosan oszlottak el, öt válaszadó egyértelműen jelentette ki, hogy ilyen stílusú fordításban szívesen olvasna akár regényt is, és további három fő válaszolta ugyanezt, de már sokkal bizonytalanabbul. A nemleges válaszokat a többség a már említett, erőltetett nyelvezetből fakadó olvasási nehézséggel indokolta, többen a novella témáját és műfaját tartották kifogásolhatónak, a stílus iránt elfogadóak volnának. Két fő egyértelműen ideológiai okokból utasítja el a „komolytalan, nem klasszikus" stílust.

Vizsgálódásom rávilágít az olvasók nyelvjárásokkal szembeni attitűdjének sokféleségére, melyeket egyes esetekben a nyelvi ideológiák és a nyelvjárásokhoz fűződő negatív elgondolások határoznak meg. Az olvasók túlnyomó többsége szokatlannak tartotta a novella nyelvezetét. Volt, akinek ez pozitív értelemben vett „üdítő változatosságnak" számított, másoknak a „komolytalan", „parasztos" „nem klasszikus", „helytelen írás" nem volt elfogadható, vagy nehezítette az olvasást. Ezek

a válaszok arra engednek következtetni, hogy a nyelvjáráshasználat a magyar irodalmi hagyományban még nem gyakori jelenség, ami szintén nyelvi ideológiai okokhoz köthető. Ebben a tekintetben Liksom prózájának fordításai nemcsak Finnország jelenébe és múltjába engednek bepillantást, de egyúttal a magyar nyelv gazdagságát is feltárják.